

Tori Wrånes, *Big Water*, stillbild ur videoinstallation, Accelerator, Stockholms universitet, 2022 09 24 – 2023 02 12.

Drömmen om savannmänniskan

av Fredrik Bensköld

Myten är vår förhandling med det förflutna och med framtiden. Enskilt och kollektivt.

Att fånga människans natur, skrev Michel de Montaigne, är ”som att söka gripa vattnet med handen, för ju hårdare man griper om det som till sin natur rinner överallt, desto mer förlorar man det som man försöker hålla fast med sin näve” (s. 394f). Ändå var det just sin egen och människans natur Montaigne utforskade i sina essäer.

En del människor har ett uppenbart behov av att fråga sig: vilka är vi som individer, som art, som barn till våra föräldrar? I betraktandet av och i mötet med såväl andra människor som andra djurarter ser de något av sig själva blicka tillbaka, hastigt som när solen blixtrar till i en glasskärva.

I denna essä kommer jag att resonera kring idén att sådana återsken utgör material i samtidsmänniskans strävan att ur en position av rotlöshet bli människa. Med önskan att bli människa väver hon ett slags dröm om det mänskliga, där hon har ett ursprung, en essens, en framtida livshållning, som tillfälligt kan råda bot på vardaglig osäkerhet om vem hon är och vad det mänskliga är.

Samtidsmänniskan och Savannmänniskan

Framsteg inom bland annat neuropsykologi och evolutionsbiologi har revolutionerat vår kunskap om arv, gener och hjärna. Hjärnan har i huvudsak tagit form under den så kallade forntidens enorma tidsrymder, och i relation

till helt andra livsbetingelser än dagens. Det gör att människan av idag på något vis är en tidsresenär, men en resenär som glömt att och när hon klev ur tidsmaskinen. Inom populärvetenskapen är ett vanligt motiv för att visa på den här tillhörigheten, människans ursprung, att peka mot forntidsmänniskans liv på Afrikas savanner. Detta förutsätts vara den värld hon *egentligen* är skapt för. Så här säger psykiatern Anders Hansen i tv-serien ”Din hjärna”, SVT 2019:

Människan har funnits i ungefär 200 000 år. Det betyder att det funnits 10 000 generationer människor. [...] av alla generationer som funnits så har nästan varenda en levt här – på savannen. Vi har under nästan hela vår historia levt som jägare och samlare i grupper på 150 personer. [...] Vardagen bestod av ett ständigt hot om svält, sjukdomar eller att helt enkelt bli ihjälslagen. Det är den här världen som har format våra hjärnor.

I första säsongen av Anders Hansens tv-serie om hjärnan tas utgångspunkt från just detta faktum att hjärnan är formad för en annan tid och miljö. Det får förstas konsekvenser när människan samtidigt är ett djur som överskrider sina givna villkor och bygger samhällen som starkt skiljer sig från de ursprungliga. Stress, ångest, ett liv med blicken fäst i diverse skärmar samt den upp-

kopplade människans sociala liv är några teman som undersöks.

Hur vi än vrider och vänder på det så finns det alltså en gräns för hur många relationer vår hjärna klarar av. Även i en värld där vi rent teoretiskt skulle kunna känna hur många som helst.[...] Vi kan ha ungefär fem intimt nära relationer, femton riktigt bra vänner, femtio goda vänner, hundrafemtio kompisar, och så klarar vi av att komma ihåg namnet på ungefär femtonhundra ansikten. (Ibid.)

Människan har i sin medfödda konstitution begränsningar som hennes teknologiskt inriktade sammanhang och omgivning försöker överskrida. Det är en av grunderna för dagens stressproblematik, menar forskare inom området. Det finns en uppsjö av böcker och tv-program som, med avstamp i bland annat modern hjärnforskning, speglar samtidsmänniskan i savannens Adam och Eva. Belinda Olssons tv-serie ”Från savannen till Tinder” (SVT, 2021) är ett annat exempel. Programmets fokus kretsar kring könsskillnader som biologiskt arv. Redan i titeln betonas den direkta biologisk-historiska kontinuiteten mellan då och nu. Savannen och samtiden.

Att blicka mot den förhistoriska savannen och dess människor är emellertid i sig inget nytt. Idéhistorikern Erik Isberg diskuterar i en OBS-essä (4 februari 2021) hur savannen och dess människor kontinuerligt fungerat som projektyta för samtiden, från efterkrigstid till nutid. Nu liksom då söker man svar om människans natur, vad den innebär för samhällsbygget och hur människan kan skapa det goda samhället. Det är oundvikligt att de frågor samtidsmänniskan ställer till historien, och de bilder hon skapar av savannens människor, färgas av den eller de som frågar. Under efterkrigstiden, menar Isberg, beskrevs savannmänniskan som samarbetande; det sågs som ett uttryck för hennes kollektivistiska och fredssträvande natur, en väl så nödvändig bild av de inre mänskliga resurserna efter världskrigets fasor. Sett till nutiden speglar människan fortfarande sig mot savan-

nens invånare, men nu istället med individualistiska mål om självförbättring. Hon vill förstå den historiska släkting av vilken hon är en avbild för att idag bättre nå det goda livet. Det goda livet för sig själv, vill säga, inte i första hand för kollektivet, menar Isberg. På så vis är en möjlig roll för savannens människa den som vägvisare, en som för samtidsmänniskan pekar ut rutten att färdas för att bli den människa hon önskar vara.

Vägvisaren

Jag kommer att tänka på en vägvisare från litteraturen: Vergilius, som i Dante Alighieris *Den gudomliga komedin* leder Dante genom helvetet och skärselden, till paradiset och mötet med Gud. Under vandringen i de två förstnämnda världarna, kantad av idel hemskheter, utforskar Dante och Vergilius vad en människa är i sin syndfullhet, sina begär och sin längtan, sin strävan och ånger. Men här visas också ett medlidande, som vandraren Dante står för. Savannmänniskan kan beskrivas som samtidens vägvisare tillbaka till människan, en som hjälper henne att dra upp gränser mot teknologiska intrång och effektivitetskrav i arbetsliv och relationer, som får henne att se och markera sina (av naturen) inbyggda begränsningar av typen: *jag kan inte hantera flera hundra kontakter på sociala medier, jag blir så stressad av det ständiga plinget i mejlkorgen, jag kan inte förmå mig att lägga ifrån mig min mobiltelefon, jag är rädd att ingen ska gilla mina bilder på sociala medier. Jag är byggd för ett annat samhälle, en annan tid.* Det är sannolikt en förklaring till att savannmänniskan som motiv eller figur blivit så populär i samtiden. Dess plats i kulturen vittnar om att motivet blivit meningsbärande på fler områden, att det talar om något mer utöver sin vetenskapliga nytta.

Androiden drömmer om människan

Philip K. Dicks sci-fi-klassiker *Blade runner* (2012) heter i sin engelska ursprungstitel *Do androids dream of electric sheep?* (*Androidens drömmar* i tidigare svensk utgåva). En android

är en robot som konstruerats i syfte att efterlikna människan. I boken får polisen och prisjägaren Rick Deckard i uppdrag att oskadliggöra androider som flytt det slavarbete på Mars som utgör androidernas existensberättigande. Rymlingarna är av en högintelligent modell med förmåga att imitera mänskliga beteenden och, misstänker Rick, människolika nog att klara de tester av empatiförmåga som tidigare avslöjat dessa simulanter. En central fråga blir, och den föresvävar även Rick: drömmer den människolika androiden, och i så fall om vad? Svaret blir, förstår läsaren, att androiden drömmer om det som kan kallas frihet, dröm i betydelse av önskan eller längtan till. Det är frihet enligt människan, och därför kan androiderna sägas drömma om det mänskliga, längta efter att bli människor (här hör jag King Louies sång från Disneys *Djungelboken* i huvudet). Rick finner dem posera som vanliga människor. Vad får det då för följd när det blir allt svårare att skilja avbilden från ursprunget? Och: kan Rick vara helt säker på att han själv är människa?

I filmatiseringen av *Blade runner* tar regissören Ridley Scott vara på möjligheten i den sista frågan och den skräck som finns i den; är jag själv en avbild, en android? Möjligen är det så, att läsaren och tittaren upplever ett visst mått av kuslighet eftersom svaret är ja. Ja? Sätillvida att hon är en varelse i jakt på det mänskliga, efter en arkimedisk punkt i världen och sig själv. Detta bristtillstånd gör det också så trängande viktigt att fortsätta fråga sig vem och vad hon är.

Cyborgen drömmer om savannmänniskan

En annan populär figur i sci-fi-genren är *cyborgen*. En cyborg är ett djur – här kommer exemplet att vara en människa – med syntetiska påbyggnader eller ersatta delar. RoboCop är en välkänd sådan, Terminator en annan. Begreppet kommer från en sammanslagning av orden *cybernetisk* och *organism*. Innebörden är till en del förståelsen av människan som *uppkopplad*, invävd i nätverk av språk, symboler och relationer. Till en annan del handlar det om en människa som förän-

drats och förbättrats av maskinen. Ordet *förbättrad* anger en normativ idé om ett visst framåtskridande. På nätet hittar jag en artikel av Hari Kunzru i den amerikanska tidskriften *Wired* från februari 1997 som berättar cyborgens moderna historia.

Den första cyborg kan sägas ha varit en rätta i ett amerikanskt laboratorium under 1950-talet som fick en kemikaliepump inopererad i kroppen. Under 60-talet var cyborg en människa som med vetenskapens senaste framsteg gjorts bättre rustad för rymdresor, exempelvis med maskinellt och hormonellt förbättrat hjärta och lungor, redo för rymdålderns äventyr. Med pacemakern och den fortsatta utvecklingen har våra kroppsliga begränsningar fortsatt överskridits, och människa och maskin närmats sig varandra, berättar Kunzru.

Den så kallade transhumanismen är en rörelse som aktivt söker övervinna människans kroppsliga begränsningar och med vetenskap och teknik förbättra människan, motverka sjukdomar och kanske till och med hindra eller försena dödens inträde. Döden kan enligt detta synsätt ses som en sjukdom. Figuren cyborg och transhumanismen verkar på många sätt höra samman, men inte nödvändigtvis fullt ut. Donna Haraway, numera professor emeritus i medvetandestudier och feministiska studier vid University of California, gav 1985 ut essän "A cyborg manifesto". Texten finns på svenska i textsamlingen *Apor, cyborger och kvinnor* (Haraway, 2008) Haraway använder cyborg som bild för en utopisk möjlighet. Cyborgen är den varelse som kan överskrida sin (naturliga) kroppslighet, spränga de dualismer som kulturen tagit för givna (såsom man/kvinna, natur/kultur) och lägga grunden för ett nytt samhälle. Vad vi tror är naturen är inte ödet. Cyborgen är i Haraways vision en samhällelig frihetshjälte mer än en transhumanistisk dröm om odödlighet. Haraway liknar denna möjliga hjälte vid salamanderns förlorade kroppsdelen som åter växer ut – kanhända oigenkännlig och rentav monstros men med ett slags utopiskt löfte om att framtidens samhälle inte är perfekt, helt och paradisiskt. Istället är detta samhälle pluralistiskt. Människan har då integrerat

fler kategorier, fler slags sätt att vara människa och att se på världen. När dualismen bryts och den stora mångfalden inträder är cyborg den som bäst kan navigera i världen.

Dagens cyborg-ism kan nog te sig på olika vis, beroende på vad som betonas. Ett exempel är de som för kampen att spränga trånga kategorier, såsom könsidentitetens. Ett annat är hur kroppen smält samman med maskinen, där en smartphone närmast har funktionen av ett organ för daglig fortlevnad. I en annan riktning söks å andra sidan begränsning: savannens människa som har sin existentiella mening inskriven i sig. Finns här en paradox? *Är samtidsmänniskan en cyborg som drömmer om (savann)människan.*

Drömmen

Att *drömma* har som bekant flera innebörder. Psykoanalysen var revolutionerande i hur den såg på tolkningen och förståelsen av en dröm. András Pöstényi skriver i inledningen till Freuds *Drömtydning* (2002) om hur drömmen blev paradigmet för att översätta och förstå det omedvetnas språk. Tolkningen av det språkliga återberättandet av drömmen blev ett sätt att förstå människan under vakenheten. Istället för att se drömmen som ett psykoneurotiskt symptom, började Freud tolka symptomet som en dröm, som Pöstényi skriver. Samma mekanismer verkar i drömmen som i vakenlivet för att till exempel förtäta och förskjuta, visa och dölja. En av de bärande idéerna i *Drömtydning* är den om önskeuppfyllelsen som drömmens *primus motor*. De omedvetna önskningarna fick så en central roll i psykoanalysens syn på hela det psykiska livet, och Freuds upptäckt av den *psykiska verkligheten* med den infantila sexualiteten möjliggjorde det teoretiska skiftet bort från förförelseteorin. Med psykoanalysen kan vi närma oss även det vakna livet som en dröm att tolka.

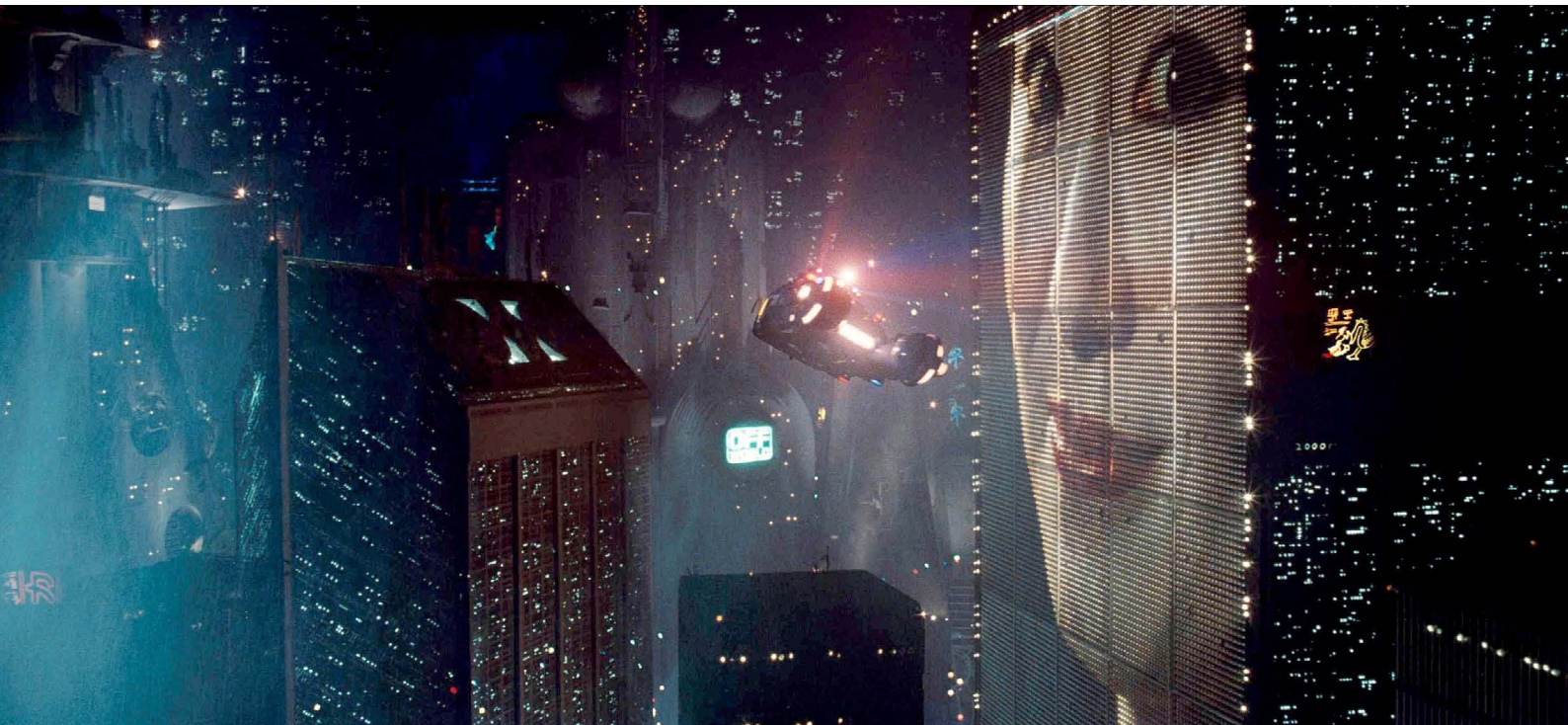
Ett kollektivt drömmotiv

I *Drömtydning* och i psykoanalysen därefter tolkas drömmar utifrån varje individs berättelser och associationer. Freud visar hur de

önskingar som driver drömmarens psykiska arbete inte enbart kan härledas till hens liv just nu. Det omedvetna är otidsligt och inrymmer potentiellt något av en människas alla upplevelser. Med denna utgångspunkt i individen och hennes omedvetna vill jag nu titta närmare på hur ett yttre objekt kan ingå i en delad vaken-dröms arbete, hur det för samtidens individer kan vara betydelsebärande. Som medlemmar i en kultursfär med någorlunda gemensamma referensramar, finns möjligheten att människor ger ett visst motiv liknande innebörd i sitt sovande och vakna drömmande. Det bildar ett slags delat eller kollektivt drömmotiv som berättar något om människan i kulturen. Det finns delade erfarenheter av att bli och vara människa i ett samhälle, en kultur, erfarenheter vilka bidrar till det psykiska livets form, fantasier och önskingar. För Freud var två sådana hos människor delade erfarenheter den tidiga förlusten av en upplevd allmakt samt oedipalkonflikten. Dessa är centrala element i hans skrifter om religionen. I *En illusion och dess framtid* förklarar Freud religionen som människans projektioner, hennes sätt att utanför sig återupprätta den förlorade omnipotensen och att fylla behovet av en skyddande fadersgestalt. I *Totem och tabu* och *Mose och monoteismen* spelar skulden för fadermordet (eller i oedipalkonflikten fantasin om det) en huvudroll i det psykiska livet bakom föreställningarna om en gud och de riter som försonar utövarna med denne fader. Följaktligen kan vi med Freud se dylika religiösa gudsföreställningar som kollektiva föreställningar *laddade* av i någon mån delade fantasier, drifter och önskingar.

En drömfantasi

Dags att återvända till savannen: vad betyder savannmänniskans popularitet? Eller hellre: Vilka önskingar i samtiden *laddar* detta motiv och gör det så populärt? Det är förstås svårt att tolka fascinationen för hen som vore det en dröm, utan någon egentlig berättelse eller dröm som material. Låt mig ändå spekulera med hjälp av mina fantasier, måhända högst personliga men förhoppningsvis generaliserbara nog för resonemangets skull.

Blade Runner, screen shot ur science fiction-film 1982, regi Ridley Scott, USA/Hongkong.
Filmen baseras på Philip K. Dicks roman *Androidens drömmar* (1968), en dystopisk skildring av Los Angeles 2019.
En polisspinnare passerar enorma skyskrapor delvis täckta av elektronisk reklam. Källa Wikimedia.

Stenåldersmänniskans värld beskrivs av forskare som visserligen svår och farlig, men dock en där människan har en given tillhörighet och funktionalitet. Det ofta omnämnda lejonet har en självklar plats och för att möta det finns en utvecklad beredskap hos människan. Rädslan kan existera som funktionell snarare än en mer modern existentiell ångest. Vad ser jag framför mig i denna forna värld? I stort sett nakna människor som lever tillsammans, skaffar föda, gör upp eld, förökar sig och lever i närhet med barn och familj. Här finns ett självklart sammanhang och en given mening i tillvaron, i gemenskapen med flockens medlemmar. Omgivningarna, naturen, höjer sig omkring dem och fastslår lagarna eller villkoren människorna lever under.

Det ligger nära till hands att se att dessa figurer i fantasin representerar tidigare versioner av oss själva, av mig själv, i en värld som är barnet given och i mindre grad formad (och inte heller på väg mot ödeläggelse). Det är ett litet barns blick på världen. Något ytterligare som pekar dithän är att i min fantasi om savannen är det för människan inte en fasansfull värld där farorna hela tiden gör sig påmind. Farorna har en mening. Det finns ett visst mått av trygghet, som förnimmelsen av att föräldrarnas stadiga hand leder vägen och liksom en gud satt villkoren och har försyn över människan. Möjligen är allt det här en form av regressiv dröm som dröms av barnet i mig. Min poäng är att i vad vi kan kalla min *drömfantasi* (med nakenheten, friheten, den givna världen, enkelheten, känslor av lugn och av trygg förening i föräldrarnas famn) projiceras barnets önsknings in i motivet om savannmänniskan. Och detta projicerande tror jag gäller fler av oss. I fortsättningen kommer jag att anta det. I likhet med de av Freud beskrivna religiösa föreställningarna vill jag i denna drömfantasi se något av samtidsmänniskans flykt undan eller förnekande av sin upplevda hjälplöshet i tillvaron.

Säger drömfantasien dessutom något om en längtan efter samhörighet? Om längtan till en känsla av sammanhang med varandra och i samhället? Ordning före (existentiellt hotande) kaos? Jag tror det. Sociologer beskriver hur den

alienerade samtidsmänniskan lever i en sådan typ av bristsituation. I den tidiga barndomen finns dock förhoppningsvis känslominnen av stark eller total trygghet och samhörighet med föräldern. Dessa kan då i drömmen bildligt och affektivt representeras av livet i människoartens barndom, livet på savannen. På så vis är en möjlig tolkning av det jag kallat min drömfantasi att den är en form av *androidens dröm*. Därför är savannmänniskan populär. Samtidsmänniskan drömmer om denne figur i sin önskan att bli och vara människa. Där på savannen finns de *egentliga* människorna, människor av naturen. *Oh, oopi-doo, jag vill ju va som du-u-u.*

Ursprunget

Finns det i drömfantasien spår av oidipalkonflikten? Att döma av (det något knappa) fantasimaterialet förefaller stämningen av lugn och känslan av trygghet ge uttryck för preoidipala önsknings och kanske snarare ett undvikande av oidipalkonflikten, av faderns förbud, av den yttre verkligheten och dess gränser. Bättre fly än illa fåkta. Samtidigt finns här något av en familjebildning, faror såsom lejon (den hotande fadern?) som man kan behöva dräpa; detta framstår som en orubblig livsduglighet och överlevnadsförmåga som kan tänkas stå för narcissistisk påfyllnad och för en del av jagidealet hos mig och mina förmodade kollektiva drömmare. Jag kan även skönja en önskan om att i drömmen återupprätta en fallen (mördad) fader/ordning: den ordnade världen, människans plats däri som given och självklar och sannolikt underkastad naturen och dess obönhörliga villkor. Här får jag svårt att mer konkret nå fram till någon slutsats om oidipala och preoidipala element. Oidipus leder emellertid vidare till två andra närliggande aspekter som är relevanta för resonemanget. Det gäller frågan om ursprung samt människans förhållande till sina och den yttre verklighetens gränser.

Först gällande ursprunget: I Sofokles drama *Kung Oidipus* drivs protagonisten ut på en skräckfylld upptäcktsfärd mot sitt ursprung och sitt inre. Han bär ett tecken

som pekar ut riktningen: namnet Oidipus betyder *svullen fot* och vittnar om seden att sätta ut oönskade barn i skogen med en spik genom fötterna för att förhindra dem att fly. Vad har han varit med om? Vem är han? Utforskandet driver sedan handlingen. Det gör det även i det omedvetna livets rörelser hos alla människor. Melanie Klein beskrev en så kallad *epistemofilisk drift* att söka vetskap. Som barn och även senare är människan omedvetet upptagen av moderskroppen och dess inre, hennes egen skapelserymd. Med Klein kan följande sägas: livet igenom kan de frågor människan ställer om sig själv och om världen, det kunskapssökande och de strapatser hon företar sig, på ett plan sägas vara det lilla barnets frågor och fantasier om moderskroppen. Frågan om ursprung framstår därmed som en ostoppbar, brummande bordun som själen samtidigt låter ljuda bakåt och framåt i tiden i sitt komponerande av nuet.

Det förbjudna och det omöjliga

De fantasier – ja, illusioner – om omnipotens som människan bär med sig stöter ofrånkomligen småningom mot verklighetens väggar. Inför förlusten av den upplevda allmakten tar hon till omnipotentia försvar, olika sätt att hålla fantasin vid liv om att gränserna kan överskridas eller förnekas. Joyce McDougall (1988) skriver i *Jagets teatrar* om två typer av gränser: *det förbjudna* och *det omöjliga*, eller med andra ord *du skall inte* och *du kan inte*. De begär som barnet i oedipalkonflikten när gentemot föräldrarna ställs mot Lagens förbud, det kulturellt och samhälleligt förbjudna. Det omöjliga handlar om den yttre verklighetens gränser. McDougall skriver om när den inre verklighetens önsknings och fantasier stöter mot dessa:

Hur lyckas vi plåstra om sårerna i vår narcissistiska integritet, som är orsakade av yttre realiteter? Det omöjliga i att förbli ett med modern, den brustna illusionen att man skulle kunna kontrollera andras tankar och handlingar, insikten att man bara kan vara ett kön och varken ha båda föräl-

drarnas styrka eller sexuella egenskaper, att vi åldras, och slutligen, att döden är oundviklig. De flesta lyckas hjälpligt att anpassa sig till dessa realiteter, men det råder knappast något tvivel om att vi i våra omedvetna fantasier är allsmåttiga, bisexuella, evigt unga och odödliga. (s. 20)

I den drömfantasi jag ovan försökt tolka syns önsknings om att överskrida för människan givna gränser. Som cyborger, och med transhumanismens levande drömmar, blir vissa av dessa omöjligheter möjliga. Vi kan utvecklas till något som tidigare inte var möjligt. Vad innebär det för människan när gränserna förflyttas eller upplöses? Vad innebär det för psykoanalysen?

Myten om savannmänniskan

Den franske filosofen och semiologen Roland Barthes skulle ha kallat motivet savannmänniskan en *myt*. Mytens konstitution, i Barthes mening, bär klara likheter med psykoanalysens syn på människans psykiska liv och omedvetna motiv. Drömmen visar en manifest text, den spelar upp en scen. Men något mer händer, det finns något latent, en undertext som hänvisar vidare. Det jag säger, gör, drömmer om, talar också om något annat; myten likaså. Men det finns också skillnader. I Barthes analyser av myter är det inte deras mening som söks (myten tömmer symbolerna på mening, skriver Barthes) utan deras funktion. I *Mytologier* från 1957 analyserar Barthes det franska efterkrigssamhället genom tidningsartiklar och dess rubriker, reklamer och populärkulturella fenomen. I kulturen liksom i drömmen får ord, figurer, bilder, händelser betydelser utöver sig själva, medvetna såväl som omedvetna. I texten ”Tour de France som hjältedikt” tolkar Barthes tidningsreportagen från cykeltävlingen och ser i dess beskrivningar arketytiska hjältar och hur landskapet blir bärare av storslagna egenskaper, av naturen episkt. I en annan text resonerar han kring nyhetsbilden av en mörkhyad pojksoldat i fransk militäruniform och hur den symboliserar fransk imperialism. Barthes läser på ett sätt

kulturen som en sovande jättes drömmar, där jätten drömmer världen. Liksom drömmen samtidigt visar och döljer något inom individen så konstrueras myten för att dölja historia under det som framstår som natur. Det som vuxit fram under tid fås att framstå som naturligt. Naturen i Tour de France *blir* episk hjälteinramning, den mörkhyade pojksoldaten *är* fransk överhöghet. Här bär även det till synes triviala en (dold) mening. Eller kanske rättare uttryckt täcks något över av mytens budskap. Barthes avpolitiserar myten, gör ett fenomen oavhängigt mänsklig historisk handling: "[1] myten förlorar sakerna minnet av sin tillkomst". (Barthes, 2007, 236) Ett slags naturtillstånd infinner sig i vilket saker tycks självklart vara vad de är. Det kan beskrivas som en ideologisk produkt när något görs tidlöst och naturligt. Det är vad det är, så att säga. Ideologi blir för Barthes detsamma som en uppsättning myter vars funktion är maskering av inre motsättningar genom att ge en *naturlig* förklaring: något mångtydigt universaliseras, förenklas och fås att gälla alla.

Barthes utgick från att det efterkrigstida Frankrike genomsyrades av det borgerliga samhällets språk och att dessa myter formades som ideologiskt stöd för dess upprätthållande. Är det applicerbart idag och på föreliggande exempel?

Med tanke på hur spritt motivet savannmänniskan blivit vill jag prova att se det som en myt i Barthes mening, en myt som upprepas i det borgerliga samhällets tjänst. Den hindrar sannolikt i någon mån den samtida människan från att se klassmotsättningar eller klasskillnader vad gäller områden som stress och psykisk ohälsa. Hennes lidanden och upplevelser av stress, ångest och nedstämdhet riskerar att *naturaliseras* genom att historien suddas ut, att det mer handlar om givna begränsningar än om samhällsförhållanden. Det neutraliserar också klasskillnader. I en sådan analys blir slutsatsen att samtidsmänniskan inte mäktar med alla delar av det högentensiva och teknologiska samhället, eftersom hon egentligen är stenåldersmänniska. Att med hjälp av myten tala om ett samlat *vi*, eller om *människan*, döljer något;

vissa rider på vågorna och andra plaskar på för att hålla sig flytande. Samhället är historiskt, klasskillnader likaså, och så även olika gruppers psykiska lidande som svar på de möjligheter de har att skapa sina liv i detta samhälle. Därtill hamnar den enskilda människans egna livshistoria och hur hon förhåller sig till den i bakgrunden som förklaringar till nutida psykiskt lidande. Visst finns det en samhällskritisk aspekt i exempelvis Hansens serie: att människan är rustad för stenålder och inte klarar av nuvarande villkor. Risken är dock att den går förlorad i individualistiska projekt om den egna hälsan, om självförbättring. Självjustering före samhällsomvandling. Ett sådant projekt och en sådan problembeskrivning talar endast till vissa samhällsgrupper.

Två hjältar

Så långt framträder således två möjliga hjältar för samtiden: cyborgens och savannmänniskan. Cyborgens, i Haraways mening, har likt Prometheus stulit elden och lyser vägen mot framtiden. Cyborgens omfamnar orädd världens fragmentering, låter människa och maskin fortsätta smälta samman och söker nya former och identiteter i hur man är en människa. Den människa från forntidens savanner som beskrivs i bland annat Hansens tv-serie är en annan typ, en mer indirekt upprorsmakare. Hen lättar på människors överjagskrav om att upprätthålla livsstilar och arbetsliv de inte mäktar med. Här handlar det om att resa gränser mot arbetsgivare, mot tekniken, mot krav om sociala ideal, och att finna riktningen mot det egna goda livet. Återgången till det förment naturliga är en trygg ledstäng. Savannmänniskan hjälper samtidsmänniskan att säga nej, att negera, att se vad som inte är jag, vad jag inte behöver göra till mitt.

Människoblivandet

Citatet av Montaigne i denna texts inledning är taget ur hans essä "Försvarstal för Raymond Sebond". I slutet av den skriver Montaigne:

Till denna djupt Gudfruktiga slutsats, formulerad av en hedning, vill jag bara tillägga följande ord från ett vittne, också han hedning [...] ”Åh”, säger han, ”vilket uselt och avskyvärt ting är inte människan om hon inte höjer sig över det mänskliga.” Ett kärnfullt yttrande och en nyttig önskan, men också absurd. För det är omöjligt och naturvidrigt att göra en handfull större än handen, en famn större än armarna och att ta längre kliv än benen räcker; inte heller kan människan höja sig över sig själv och det mänskliga, för hon kan bara se med sina egna ögon, bara fatta med sina egna fattningsgåvor. Hon kommer att höja sig om Gud som något extraordinärt räcker henne handen. [...] (s. 398)

Jag frågar mig om de senaste decenniernas tekniska språng, som Montaigne förstås omöjligt kunde förutse, kan ses som Guds hand räckt till människorna. Att höja sig över det mänskliga kan vara en nyttig önskan, men för Montaigne är det nödvändigt att erkänna människans begränsningar och det mänskliga flyktiga varat som sådana. Människan är begränsad och varat är flyktigt. Montaigne uppmanar oss att se Förgängligheten och det ständiga *blivandet*. När han satt där i biblioteket i sitt slotts ena tornbyggnad, uttrönandes vad det mänskliga är, delade han kanske en aspekt av upplevelsen hos modernitetens människa, den jag här kallat rotlöshet. Kunskapsinstabiliteten

om det egna varats grund gör det tacksamt att likna samtidsmänniskan vid en android som strävar efter att bli människa, sökandes det mänskliga, en handfull som inte är större än handen. Det samtida senmoderna samhället har till den grundpositionen lagt premisser som skapat en paradox i det mänskliga varat: cyborgens som drömmer om livet för den forntida människan på savannen. En högteknologiskt inbäddad, gränsöverskridande, självjusterande och själveffektiverande varelse som vantrivs i kulturen och eskapistiskt fantiserar om sin natur. I transhumanismens drömmar om det mänskliga, liksom i individens omedvetna fantasier, kan hon anas som fullkomlig.

I människoblivandet finns dock det ofullkomliga, och det är bristen som ger rörelsen framåt. Myter om vår natur kan på ett sunt sätt rama in det mänskliga inom givna gränser, samtidigt som de riskerar att täcka över de levda erfarenheter som format individer och de som format och formar det gemensamma; perspektiv som även skulle kunna stimulera till nya drömmar om framtiden och dess möjligheter. Utdrivna från paradiset, enligt en annan bekant myt, finns ingen väg tillbaka. Idealiserade fantasibilder och förnekanden av de faktiska villkoren kan endast erbjuda tillfällig respit. Vi bör dock ändå lyssna till cyborgens drömmar, till de önskningar och behov hon där uttrycker, för att förstå mer om oss själva och vad vår gemensamma vandring in i framtiden bör innehålla.

Litteratur

- BARTHES, R. (1957): *Mytologier*. Lund: Arkiv förlag 2007. Översättning: Karin Frisendahl, Elin Clason och David Lindberg.
- DE MONTAIGNE, M. (1580): *Essayer*, Bok 2. Stockholm: Atlantis 2017. Översättning: Jan Stolpe.
- DICK, P.K. (1968): *Blade runner*. Lund: Bakhåll förlag 2012. Översättning: Roland Adlerberth.
- FREUD, S. (1899): *Drömtydning*, Samlade skrifter av Sigmund Freud II. Stockholm: Natur och Kultur 2002.
- HANSEN, A. (2019): *Din Hjärna*, säsong 1 avsnitt 1, 2 & 4. Sverige: Sveriges Television.
- HARAWAY, D. (2008): *Ett cyborgmanifest: Vetenskap, teknik och socialistisk feminism i slutet av 1900-talet*. I: *Apor, cyborger och kvinnor – att återuppfinna naturen* (s.186-224). Stockholm/Stehag: Östlings bokförlag Symposium.
- ISBERG, E. (2021, 4 februari): *Vår bild av savannen avslöjar vilka vi är*. Sverige: Sveriges Radio. Hämtad från: sverigesradio.se/avsnitt/1665990
- KUNZRU, H. (1997, 1 februari): *You are Cyborg*. *Wired*. Hämtad från <https://www.wired.com/1997/02/ffharaway/>
- McDOUGALL, J. (1982): *Jagets teatrar*. Stockholm: Natur och kultur 1988. Översättning: Theresa Benér.
- OLSSON, B. (2021): *Från savannen till Tinder*, säsong 1 avsnitt 1. Sverige: Sveriges Television.